

Афадеева Я. Н. Суффиксация как способ образования фамилий жителей Виньковецкого района Хмельницкой области.

Аннотация

Статья посвящена исследованию украинских фамилий юго-восточной Хмельниччины, оформленных патронимными и полифункциональными суффиксами. Сделано семантический анализ исследуемых фамилий. Определены структурные особенности производящих основ антропонимов указанного региона. Осуществлен количественный анализ данных фамилий.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, фамилия, суффикс.

Afadieieva Y M. Suffixes creation en tant que way résidents nom district Vinkovetsky.

Annotation

L'article examine les noms de famille ukrainiens du Sud-Est Khmelnytsky, patronymy conçu et formants polyfonctionnels. Analyse sémantique Fait des familles étudiées. On a trouvé des générateurs caractéristiques structurelles de anthroponymie fondamentaux de la région. Analyse quantitative Fait de ces noms.

Mots clés: anthroponym, nom commun, nom de famille, suffixe.

УДК 811.161.2'37:[81:39]

Бавус Т. В.,
аспірант кафедри української мови
Львівського національного університету імені Івана Франка
E-mail: bavustanya@ukr.net

**МОВНИЙ ОБРАЗ ТА СИМВОЛ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ**

У статті зосереджено увагу на тлумаченні поняття мовної картини світу та виокремлено термін «національно-мовна картина світу» для підкреслення її зв'язку із функціонуванням в середовищі конкретного народу. Розглянуто особливості співвідношення між етнолінгвістикою та картиною світу як об'єктом її дослідження. Проаналізовано поняття «мовний образ» та «символ» і виявлено їх взаємозв'язки у системі мовної картини світу. Охарактеризовано ці одиниці в етнокультурному вимірі та доведено їхню роль у відбитті народної культури і національного менталітету.

Ключові слова: мовна картина світу, національно-мовна картина світу, етнолінгвістика, мовний образ, символ, національно-культурні конотації, ментальність.

В. фон Гумбольдт, який звертав особливу увагу на зв'язок народу з його мовою, підкреслював, що «мова і духовні сили розвиваються не окремо одне від одного і не послідовно одне за одним, а складають нероздільну діяльність інтелектуальних здатностей. Народ створює свою мову як засіб людської діяльності, дозволяючи йому вільно розгорнутись із своїх глибин, і разом з тим шукає та знаходить щось реальне, щось нове і вище...» [2, с. 68]. Саме тому будь-яке мовне явище, та і саму мову, не можна розглядати ізольовано, без простеження відношень із народом, в середовищі якого вони виникають та функціонують.

Вивчення взаємозв'язку людини, мови та світу передбачає дослідження картини світу як результату людського сприймання та діяльності, що відбиває бачення навколишнього середовища. Творення картини світу, як зазначає О. Хом'як, «охоплює всі види психічної діяльності суб'єкта: відчуття, уявлення, мислення, самосвідомість, а також різноманітні контакти зі світом, в результаті чого виникає цілісний концептуальний образ світу» [12, с. 99]. У лінгвістиці прийнято виокремлювати також мовну картину світу (далі – МКС) як інтерпретацію та вираження за допомогою певних лінгвальних одиниць дійсності в конкретній мовній спільноті. Цікаво простежити, як ментальність народу впливає на її формування та чи відбувається зворотний вплив на етнос та його буття.

Дослідженню мовної картини світу присвятили низку своїх праць й українські мовознавці: Т. Вільчинська, І. Голубовська, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, Л. Лисиченко, М. Скаб

та ін. Популярними також є різноманітні дослідження, які зосереджують увагу на аналізі картини світу та її ключових елементів (мовний образ, символ, концепт, фразеологізм) в етнолінгвістичному аспекті. Зв'язок мовної картини світу з етнічними особливостями вивчала К. Красовська [9]. Багато дослідників займалися дослідженнями символів в українській мові (М. Івасюта, В. Кононенко, А. Мойсієнко, Л. Савченко, О. Таран, М. Філон). Однак мовний образ як об'єкт лінгвістичних досліджень часто залишається поза увагою лінгвістів, хоча деякі з молодих дослідників, зокрема Х. Щепанська [13] та О. Хом'як [12], вивчали функціонування в художньому тексті концептів, мовних образів, символів крізь призму авторської творчості. Але виокремлення мовного образу та символу в аспекті етнолінгвістичних досліджень ще не було об'єктом наукового аналізу. Крім того, **актуальність** такого дослідження також зумовлена посиленням інтересом до вивчення мови у її взаємозв'язку з культурою, ментальністю народу та потребою детальніше з'ясувати особливості світосприймання та мислення етносу, що відбивається у мовній картині світу загалом та національно-мовній зокрема.

Мета розвідки – дослідити поняття мовного образу та символу в етнолінгвістичному вимірі. Відповідно до мети, необхідно окреслити поняття мовної картини світу як системи, що відбиває національно марковане сприйняття світу, проаналізувати особливості етнолінгвістики у її відношенні до картини світу та охарактеризувати елементи мовної картини (мовні образи та символи), окресливши межі їх дотичності з етнолінгвістичними дослідженнями.

О. Селіванова детермінує поняття мовної картини світу як «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості» [11, с. 365]. Таким чином, МКС включає різноманітні елементи реальності (від конкретних предметів до людських цінностей) та виражає їх за допомогою широкої палітри мовних засобів та певних національно-структурних норм, а також певним чином проектує особливості сприймання дійсності. Про таку регулятивну функцію мовної картини світу та її здатність впливати на мовний колектив писав Р. Кісь: «... специфічна «мережа» універсальних понять вибудовує в свідомості етнічно своєрідну **МОВНУ КАРТИНУ СВІТУ**, яка, у свою чергу, впливає на всю ментальну структуру спільноти: на світосприймання й систему реакцій на ситуації, на світорозуміння й ієрархію вартостей» [6, с. 187].

На зв'язок мовної картини світу та духовності народу вказує Л. Лисиченко, зазначаючи, що суть вивчення полягає не у відтворенні її як «засобу вираження знань від об'єктивного світу», а найперше і головне – визначення її як «засобу вираження духовності, пізнання духовного світу людини, тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття, знання про такі явища виникають у результаті складних психо- і логікоментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу» [10, с. 25]. Це наштовкує на думку, що у мовній картині світу відбито не лише дійсність та світ, які вони є, у їх об'єктивному тлумаченні та баченні, але і ті глибинні зв'язки із культурою, у результаті яких мовні одиниці набувають національно-культурних конотацій.

Звичайно, кожна мовна картина світу неповторна, вона відбиває особливості світосприймання та інтерпретації дійсності певним народом, що у результаті привело до виокремлення поняття «національно-мовна картина світу», яка, на думку І. Голубовської, виникає у результаті взаємодії колективної мовної свідомості, реального світу і мови як засобу репрезентації знання про світ [1, с. 29]. Дослідниця трактує це поняття як «виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі» [1, с. 29].

Зв'язок мовної картини світу з етнолінгвістикою відображений у площині відношень «об'єкт та дисципліна», оскільки низка фрагментів картини світу із національно-культурними конотаціями формують основу етнолінгвістичних досліджень. Адже, поряд із номінацією, ці мовні одиниці також несуть додаткову інформацію про зв'язок із духовними надбаннями етнічної спільноти. Так,

В. Жайворонок вказує, що у процесі пізнання об'єктивного світу людина не просто називає його реалії, але й осмислює їх у слові, тому виникає поняття окремих мовних одиниць – етнокультурних концептів, що породжені історико-культурною свідомістю народу та мають своє вербальне втілення. Він зауважує, що символіка національних реалій (предметів) і слів, які їх позначають, концентрує загальнолюдські світоглядні першопочатки і певні національні особливості [5, с. 42]. Подібний здогад щодо ролі національних символів, що становлять вагому частину мовної картини світу, робить і Р. Кісь, вказуючи, що мовці розуміють одне одного завдяки відповідному спільному досвіду, а особливо – «ЗАВДЯКИ ЗАНУРЕНОСТІ У СПІЛЬНИЙ СВІТ СИМВОЛІВ, СВІТ СИМВОЛІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ... Цей світ незбагнений для тих, які навіть і непогано «знають» мову, але ще не втаємничені у відповідну культуру, цебто не залучені (бодай почасти) у повсякдення соціуму, у способи його життєдіяльності (зокрема комунікативної діяльності), у сам сенс міжсуб'єктних стосунків» [6, с. 13]. Тобто мова має такий зв'язок із культурою, без розуміння якого не можна добре та повноцінно володіти нею. У мовній системі етномарковані одиниці відіграють дуже важливу роль, як і символи, що також нерозривно пов'язані із світорозумінням конкретного народу, його досвідом і життєвими орієнтирами, та значення яких актуалізуються тільки у відповідному соціокультурному контексті.

На думку К. Красовської, «сукупність усіх уявлень та образів, відбитих у символах, мовних знаках культури, фразеологізмах, створює мовну картину світу українців» [9, с. 122]. Усі ці одиниці, виступаючи номінацією певних предметів, явищ чи абстракцій, дуже часто пов'язані з обрядами, традиціями, віруваннями, міфологією, побутом народу та ментальними особливостями. Тому вони і переходять з розряду лінгвістики в етнолінгвістичний вимір. Це підтверджується власне лексемами на позначення цих обрядів, міфологемами, а також тими одиницями, які називають «мовно-естетичні знаки культури» (термін С. Єрмоленко). Їх вагому роль підкреслив О. Юрченко: «Змінюється суспільна ідеологія, формуються естетичні смаки, проте цілісність національної культури тримається на сутності мовно-естетичних знаків культури, на тих висловлюваннях, які здатні викликати рефлексію над словом» [14, с. 82]. К. Красовська, вивчаючи зв'язок картини світу з етнічною ментальністю, вводить термін «мовні знаки культури», розуміючи під ними «мовнокраїнознавчі відомості про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, що стали надбанням української національної культури» [9, с. 121]. Поняття «знаки етнокультури» вводить В. Жайворонок: «Етносимволіка слова тісно переплітається з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури...» [3, с. 3], які тлумачить як мовні одиниці із глибинними етнокультурними нашаруваннями у їх семантичній структурі.

Мовні образи як фрагменти картини світу дають інформацію про всі реалії та елементи дійсності, відбиваючи також їхній зв'язок із культурою народу та вказуючи на їх місце у системі світобачення конкретної мовної спільноти. Це «вербальні відповідники ментальних образів певних предметів, абстракцій чи явищ, що формуються на основі національних концептуально-структурних канонів і лексико-семантичних особливостей відповідної мовної системи» [13, с. 68]. Об'єктами етнолінгвістичних студій ці одиниці стають внаслідок того, що «нові контексти зумовлюють переосмислення словообразів, підкреслюють їхнє емоційне забарвлення, посилюють виразність, надають нових семантичних відтінків» [12, с. 104] і відбивають національно-культурні значення, які відображають той ментальний пласт, що є цікавим для етнолінгвістики. Символи вказують на ту сферу мовної картини світу, яка відбиває безпосередній зв'язок між духовним світом народу та предметами і явищами дійсності. Символ тут найчастіше актуалізується за певних умов, зокрема через функціонування у фольклорі, у художньому тексті чи через відношення до конкретного етносу.

Варто також відмежовувати образи від символів. Так, Х. Щепанська звертає увагу на взаємозалежність між мовним образом та символом, коли вони виступають рівнозначними засобами відображення дійсності, а також вказує на зв'язок символу з чуттєвим образом, який входить у структуру символу [13, с. 66–67]. Дослідниця розмежовує поняття словесного образу та символу:

«слово-образ і слово-символ мають дещо відмінний поняттєвий обсяг: слово-образ не завжди є словом-символом, тоді як слово-символ завжди доповнює певний мовний образ того чи іншого предмета або явища [13, с. 67]. Вона підкреслює, що образ – поняття ширше і включає у свою структуру символ тоді, коли відбувається його виникнення, проте образ не завжди набуває символічного значення. Часто у наукових розвідках знаходимо термін «образ-символ», що свідчить про тісний взаємозв'язок обох понять. Не відділяючи образ від символу, можемо вважати символ свого роду розвитком, продовженням образу, що й дає підстави твердити про образ-символ (на противагу образу, що ще не здобув високості символічного смислу) [7, с. 176]. Таким чином, і мовний образ, і символ існують у мовній та художній системах, у першій виражаючи етнокультурні номінації та національне розуміння предметів і явищ об'єктивного світу, у другій набуваючи індивідуально-авторського переосмислення, нових конотативних та тропеїстичних видозмін.

Виникнення символів В. Жайворонок пов'язує із кореляцією предметного світу і духовної сфери конкретного народу, коли через аналогію «смісл якогось предмета переноситься на інший предмет, і тільки в такому разі другий предмет стає символом першого» [5, с. 56]. За словами мовознавця, «природа аналогії – у постійному порівнюванні й віддзеркаленні речей зовнішнього (предметного) світу в людському внутрішньому (духовному) світі, оскільки обидва мають спільне джерело і реалізуються в свідомості як результати впливів, з одного боку психічного на фізичне, а з другого, фізичного на духовне» [5, с. 56].

Свої міркування висловив і В. Кононенко, який процес виникнення символу розумів як наповнення словесного образу «асоціативно-суб'єктивним, конотативно-оцінним» змістом та виділив два етапи, де перший – «усвідомлення вторинної номінації як узагальнення, створення образної ситуації, що сприяє виявленню переносно-метафоризованого смислового словесного комплексу», а другий – «осмислення слова-символу як носія концептуального смислу» [7, с. 178]. Таким чином, він показав зв'язки між поняттями образу та символу у процесі їх формування та функціонування.

В. Жайворонок виводив одиниці-попередники символу, виокремлюючи слово та образ: «художня парадигма як продукт образних мовних зв'язків і смислів передбачає естетику символізованого ряду: реалія (поняття про неї) – слово або вислів (лінгвопоняття про нього) – образ (симбіоз понять про реалію та мовну одиницю) – символ (історико-культурний концепт)» [5, с. 9]. Водночас науковець підкреслює важливі деталі у природі символів, зокрема вказує, що значення символів актуалізується не лише через їх вербалізацію (у мовній картині зокрема), але й через зв'язок із позалінгвальними чинниками, які слугують основою формування та відіграють важливу роль у їх розумінні: «категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами даного соціуму» [8, с. 4]. З цим і справді слід погодитись, оскільки своє втілення у системі мови символ може набувати через вплив на мовну свідомість народу міфології, звичаїв, вірувань тощо, що зумовлює переосмислення мовної одиниці та надання їй нових значень, конотацій. Власне, така взаємодія між мовними, етнокультурними і позамовними факторами, а також наслідки їх взаємовпливу, зокрема результати менталітету та культури відображені у мовній системі і формують етнолінгвістичний аспект досліджень. Таким чином, з одного боку, етномарковані мовні образи, символи, по-перше, дають можливість заглибитися у відповідне історичне, соціокультурне середовище, у світ народних обрядів, традицій, а по-друге, виокремлюють з цього матеріалу те, що має для конкретного етносу вагоме значення. З іншого боку, вони відіграють роль у формуванні національного мислення, яке становить основу відповідної поведінки, через що реалізується процес національної самоідентифікації та формування мовної особистості через актуалізацію тих мовних знаків, що містять національну семантику. Більше того, вони настільки впливають на побутування етносу, що єднають їх в один колектив із власною системою світорозуміння, життєвих пріоритетів, а також «підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту навколо своєї рідної мови» [4, с. 60].

Отже, мовна картина світу як відбиття світосприйняття та світобачення довкілля за допомогою мовних форм та одиниць забезпечує також широкий матеріал для аналізу в етнолінгвістичному аспекті. Вона не може існувати ізольовано від духовної культури та ментальності народу, його традицій, вірувань та всіх тих явищ, які формують глибинні підвалини світогляду. У центрі етнолінгвістики перебувають ті мовні одиниці, які володіють високим рівнем національно-культурної вартості для народу. Мовні образи як фрагменти мовної картини світу несуть інформацію про навколишнє середовище та відображають особливості сприйняття дійсності мовним колективом. Символи, які також відбивають світобачення народу, його етнопсихологічні, міфологічні уявлення, специфіку традицій та побуту, містять звернення до духовного начала народу, утворюючи своєрідний місток між предметним світом та духовним. Тому етнолінгвістичний вимір мовних одиниць передбачає врахування особливостей національного світогляду, ментальності, а також системи вірувань етносу та його культурних надбань. Усе це в комплексі більшою чи меншою мірою відбивається на особливостях мовних знаків, що переводить їх в розряд етномаркованих одиниць. Таким чином, можемо стверджувати, що досліджувані одиниці, які перебувають під кутом зору етнолінгвістики, містять у собі той вербалізований дух конкретного народу, який дозволяє пізнати його культуру та виокремити ментальні риси етнічної спільноти, що відображаються у її мовній картині світу.

Перспективним видається дослідження етнокультурних конотацій мовного образу та символу в конкретних художніх текстах українських письменників.

Список використаної літератури

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 706 с.
4. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58–64.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: навчальний посібник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
6. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів, 2002. – 302 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: монографія / В. І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
8. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
9. Красовська К. В. Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю / К. В. Красовська // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 154. – С. 120–123.
10. Лисиченко Л. А. Невичерпні глибини мови / Л. А. Лисиченко // Незгасимий СЛОВОСВІТ: збірник наукових праць. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 21–28.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
12. Хом'як О. І. Мовна картина світу в функціонально-стилістичному дискурсі / О. І. Хом'як // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: [збірник наук. праць]. – К., 2005. – Вип. 11. – С. 99–104.
13. Щепанська Х. А. Мовний образ, концепт, вербальний символ і їх функціонування в художньому тексті / Х. А. Щепанська // Лінгвістичні дослідження. – Х., 2012. – Вип. 33. – С. 66–71.
14. Юрченко О. В. Естетична природа національно-культурних конотацій (на матеріалі творчості Тараса Шевченка) / О. В. Юрченко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. : Філологічні науки. – 2014. – Кн. 4. – С. 82–85.

Бавус Т. В. Языковой образ и символ как репрезентанты языковой картины мира в этнолингвистическом измерении.

Анотація

В статье сосредоточено внимание на толковании понятия языковой картины мира. Выделен термин «национально-языковая картина мира» для подчеркивания ее связи с функционированием в среде конкретного народа. Рассмотрены особенности соотношения между этнолингвистикой и картиной мира как объектом ее исследования. Проанализированы понятия «языковой образ» и «символ» и обнаружены их взаимосвязи в

системе языковой картины мира. Эти единицы проанализированы в этнолингвистическом измерении, доказана их роль в отображении народной культуры и национального менталитета.

Ключевые слова: языковая картина мира, национально-языковая картина мира, этнолингвистика, языковой образ, символ, национально-культурные коннотации, ментальность.

Bavus T. V. The language image and the symbol as representants of the language picture of the world in the ethnolinguistic dimension.

Summary

The article deals with the language picture of the world as a means of verbal representation of human knowledge about objective world. The notion «national language picture of the world» and its unique ethnic outlook is also characterized.

The topicality of the research is caused by the interest in studying of language and its connection with culture and mentality of nation.

The aim of the article is an analysis of the theoretical aspect of functioning language image and symbol in the ethnolinguistic dimension.

The language units which are connected with folk customs, mythology, belief and life of certain ethnic community are the object of ethnolinguistic studies. There are different notions for it: «language signs of culture», «language and culture aesthetic signs», «signs of ethnic culture».

The research focuses on the peculiarities of components of the language picture which reflect the national bulleted perception of the world. The language image gives information about objective things, show their place in certain culture and include national cultural meanings. The special attention is paid to the notion of symbol which contain ethnocultural connotation through connection between objective and spiritual human world. It often implemented in folklore, fiction and in ethnic consciousness.

It was found that this representants of the language picture characterizing the sociocultural environment, the type of national mentality play an important role in identification of nation.

The analysis of such language units in the ethnolinguistic dimension should be continued in the specific artistic texts by Ukrainian writers.

Key words: language picture of the world, national language picture of the world, ethnolinguistic, language image, symbol, national cultural connotation, mentality.

УДК 811.161.2

Берестова А. А.,

старший викладач кафедри українознавства та латинської мови

Національного фармацевтичного університету

E-mail: balla1968@mai.ru

ТИПОЛОГІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПРЕЦЕДЕНТНИХ РЕЛІГІЙНИХ ФЕНОМЕНІВ

У пропонуваній статті автор здійснює спробу класифікувати типи інтертекстуальної взаємодії творів сучасної української художньої літератури (тексти-реципієнти) творів релігійного характеру (тексти-донори) і виокремлює власне інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність (з урахуванням характеру взаємодії текстів); риторичну (відповідно до інтенції мовця), парціальну й міметичну інтертекстуальність (за структурними ознаками).

Ключові слова: прецедентність, інтертекстуальність, прецедентний релігійний феномен, інтертекстуальні зв'язки, текст-донор, текст-реципієнт.

Уже протягом тривалого часу не згасає інтерес дослідників до явища інтертекстуальності. З-поміж розвідок останніх десятиліть виділяють праці І. Арнольд, А. Жулинської, Н. Кузьмінної, Т. Литвиненко, В. Москвіна, О. Переломової, В. Рижкової, О. Рябініної, О. Телешкіної, Н. Фатєєвої, І. Шаповалової, Ю. Шпак та ін. З огляду на значну поширеність інтертекстових елементів у творах художньої літератури і фрагментарний характер вивчення цього питання у вітчизняній лінгвістиці, зокрема і стосовно прецедентних релігійних феноменів, вважаємо за доцільне проаналізувати